

Liberalismi ja kaksi harhapolkua

Juhana Vartiainen

Francis Fukuyama:
Liberalism and its Discontents.
Profile Books, 2022, 177 sivua.

Japanilais-amerikkalaistaustainen Stanfordin yliopiston politiikan professori *Francis Fukuyama* lienee nykyhetken vaikutusvaltaisin poliittisten järjestelmien tutkija. Hän tuli kuuluisaksi vuonna 1992 ilmestyneellä teoksellaan *The End of History and the Last Man*, joka analysoi länsimaiden poliittisen ajattelun murrosta kommunismin romahtamisen jälkeen. Sen pääsanoma oli, että kommunismin poistumisen jälkeen ei enää ollut näköalaa yhteiskuntajärjestelmien historiallisesta evoluutiosta kohti utopistista päätepistettä. Ajatus jonkinlaisesta väjäämättömästä kehityskulusta yhteiskuntamuotojen välillä oli aiemmin elänyt juurtuneena eurooppalaiseen poliittiseen ajatteluun, pitkälti Hegelin ja Marxin kirjoituksiin mutta myös vanhempaan kristilliseen eskatologiaan nojautuen.¹

¹ *Fukuyamaa on käsitelty pilkallisesti, tulkiten End of History -teosta niin, että hän olisi ennustanut merkittävien turvallisuuskonfliktien ja yhteiskunnan järjestämistapaan liittyvien erimielisyyksien loppua. Tämä on mielestäni virhetulkinta, koska Fukuyama oli ensisijaisesti kiinnostunut siitä, miten poliittisessa ajattelussa tapahtui kommunismin romahduksen myötä muutos kohti käsitystä tulevaisuuden avoimuudesta.*

Minunkin historianopettajani porvarillisessa SYK:ssa kertoi, miten olemme feodalismien jälkeisen etenemässä kapitalismista sosialismien kautta kommunismiin (en tosin tiedä tekikö hänen kieli poskessa).

Fukuyaman suurteokset *Origins of Political Order* ja *Political Order and Political Decay* tarjoavat perinpohjaisen analyysin poliittisten järjestelmien kehityksestä aina vanhasta historiasta nykyaikaan. Fukuyama tuntee erinomaisesti eurooppalaiset ja anglosaksiset aatevirtaukset, mutta osaa kirjoittaa myös tarkkaan ja syvällisesti Kiinan ja Intian pitkästä historiasta. Kirjoitin Fukuyaman teoksesta *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment* tämän aikakauskirjan numerossa 1/2019.

Fukuyama on viime vuosina liikkunut politiikan liberaalissa keskikentässä, oltuaan nuorempana lähellä Yhdysvaltain oikeistokonservatiiveja. Monen pragmaattisen ajattelijan tavoin Fukuyama on viime vuosikymmenen myötä siirtynyt kohti jonkinlaista oikeistososiaalidemokratiaa.

VTT Juhana Vartiainen (juhana.vartiainen@hel.fi) on Helsingin pormestari.

Nyt käsillä oleva teos *Liberalism and its Discontents* on jatkoa Identity-teoksen pohdinnoille. Se on lyhyt ja pamflettimainen liberalismien aatteen puolustus. Fukuyama pitää liberaalia oikeusvaltiota parhaana yhteiskunnallisena järjestyksenä, mutta näkee sen olevan uhattuna. Uhkan käyttövoima tulee kahdelta suunnalta, joista kumpikin on vienyt joitakin liberalismien ainesosia niin äärimmäisen pitkälle, että ne alkavat uhata koko liberaalia poliittista järjestystä.

Ensimmäinen harhapolku on ylimitoitettu talousliberalismi eli uusliberalismi, joka on vienyt liian pitkälle liberalismiin kuuluvan uskon spontaanien taloudellisten transaktioiden kokonaistaloudellisesta tehokkuudesta ja siunauksellisuudesta. Se on vastuussa suurista ongelmista, kuten finanssimarkkinoiden romahduksista, liian pitkälle viedystä yksityistämistä ja tulonjaon kärjistymisestä. Kun uusliberaalit ovat halunneet nähdä yksilön hyvinvoinnin vain kuluttajaroolin kautta, on unohtunut, että ihminen saa ilon ja arvokkuuden tunteita myös tuottajana ja elää mielellään sellaisessa moraalisisessa ja oikeudellisessa järjestelmässä, joka ei kaikilta osin tähtää vain kuluttajan valintamahdollisuuksien maksimointiin. Pidän tätä kritiikkiä perusteltuna, ja uskon, että ylilyöntiin myötävaikuttivat ekonomistien parissa 1990-luvulta lähtien kaksi tekijää: kommunismin lopun luoma markkinahybris sekä uuden klassisen rationaalisten odotusten taloustieteen ja DSGE-maailman matemaattinen vaikuttavuus ja viehättävyys.

Toinen uhka tulee Fukuyaman mukaan alun perin pikemminkin poliittisen vasemmiston suunnasta, mutta nationalistinen oikeisto on viime vuosina alkanut nojata samaan käyttövoimaan. Tämä uhka perustuu liberalismiin kuuluvan yksilön autonomian ajatuksen liioitteluun, sen muuttumiseksi ylenpalttiseksi subjektiivisen minän palvonaksi.

Ylenpalttisuus näkyy kahdella tavalla. Yhtäältä se luo ylikorostuneita vaatimuksia elämäänsä kokonaan omien normien maailmassa ja sellaisen arvoperustan heikkenemisenä, joka arvostaa myös työtä yhteisön hyväksi.

Mutta se näkyy toisaalta myös yksilöllisen autonomian pyrkimyksen muuttumista kollektivistiseksi, nykyaikaiseksi vähemmistöryhmiä ja sorrettuja ryhmiä koskevaksi identiteettipolitiikaksi. Kollektivistinen identiteettipolitiikka alkaa nähdä jokaisen yksilön vain ryhmänsä edustajana. Näin häipyä ajatus jokaisen ihmisen omasta vastuusta ja vapaudesta.

Mikä tärkeää, kollektivistinen vähemmistöryhmäpolitiikka ei äärimmillään tunnusta yksilön velvollisuutta ja mahdollisuutta muovata omaa luonnetta ja omaa elämää vastuulliseksi ja määrätietoiseksi. Vaikka etuoikeutettujen ryhmien – perinteisesti valkoihoisten miesten – vahva asema perustuu myös siihen, että moni heistä on myös käynyt koulunsa ahkerasti ja tehnyt järkeviä ja vastuullisia valintoja, moderni ryhmäpolitiikka näkee omien valintojenkin taustan yksinomaan rakenteellisena: hyvistä perheistä tuleva eliitti oppii toimimaan järkevästi, kun taas heikoista oloista tulevat ihmiset ovat heikommin varustettuja toimimaan itsensä kannalta järkevästi elämän polulla. Näin liberalismi alkaa syödä itseään, kuten Fukuyama asian ilmaisee. Fukuyama kuvaa aatehistorioitsijana tämän ajatuksen perimää, *Jean-Jacques Rousseau*sta *Herbert Marcusen* kautta nykyaikaan. Liberalismin kriitikot eivät enää siis hänen mukaansa pidä kiinni yksilön vapaan valinnan ajatuksesta. Ja väite, että liberalismi olisi kuuro ja sokea yhteiskunnan ryhmien eriarvoisuudelle, on hänen mielestään yksinkertaisesti väärä. Kolonialismi ja rasismi ovat jättäneet yhteiskuntaan jälkensä, mutta liberalismi voi korjata näitä jälkiä ja tekee tätä työtä koko ajan.

Vaikka “rakenteet” voivat merkittävässä määrin olla tottakin, liberalismi tuhoutuu, jos ihmisen oma vastuu elämästään kokonaan häilytetään. Liberalismiin on aina kuulunut ajatus yksilön autonomiasta, mutta identiteettipolitiikka alkaa Fukuyaman mukaan häivyttää universalistista vapausaatetta ja yksilön oikeuksia. Fukuyama esittää huolensa myös tapauksista, joissa esimerkiksi laatusanomalehden toimittaja menettää työpaikkansa häirintäpäilyjen vuoksi ilman, että käynnistettäisiin oikeusvaltion mukaista prosessia. Tasa-arvokeskustelu on tarpeen, mutta ketään ei saa painostaa hiljaiseksi.

Fukuyama ei siis kiellä eriarvoistavien rakenteiden ja lähtöedellytysten erilaisuutta, mutta on huolissaan siitä, että yhteiskunnan lopputuloksia aletaan selittää yksinomaan niihin nojaten. Tällainen pohdinta yksilön omien valintojen ja yhteiskunnan rakenteiden suhteesta on kovin tuttua esimerkiksi keskustelussa naisten ja miesten taloudellisesta asemasta. On ilmeistä, että valtaosa sukupuolten taloudellisten resurssien erosta johtuu ihmisten valinnoista, jotka ovat tiukasti tulkiten vapaaehtoisia. Naiset hakeutuvat miehiä useammin matalammin palkatuille hoiva-aloille, ja perheet valitsevat usein perhevapaansa niin että vanhemmuus verottaa enemmän naisten työuraa. On silti mielekästä keskustella siitä, missä määrin nämä valinnat heijastavat myös sosiaalista painetta.

Oman kiinnostavan lukunsa Fukuyama omistaa sille, miten identiteettipolitiikka on alkanut kyseenalaistaa myös tieteellistä menetelmää. *Nietschestä* ja kielitieteestä liikkeelle lähtenyt filosofinen traditio² on halunnut nähdä tie-

teellisen tiedonhankinnan viime kädessä kielenä ja valta-asemien ylläpitämisenä. Tällainen tieteen postmoderni kritiikki on kiinnostavaa, mutta se syö myös elintilaa liberalismiin kuuluvalta rationaaliselta tiedonhankinnalta.

Tässäkään tapauksessa Fukuyama ei kiellä kokonaan postmodernin kritiikin oikeutusta. On ilmeistä, että yhteiskuntatieteiden tieteenharjoitus on alun perin perustunut yksipuolisesti WEIRD-henkilöiden (White, Educated, Industrialized, Rich, Democratic) käyttäytymisen teoreettiseen ja empiiriseen analyysiin. Fukuyama näkee asianmukaisen kriittisesti myös sen, miten ekonomistit 1980-luvulta alkaen häikäistyivät uuden klassisen taloustieteen teoreettisten ja mallien empiirisen metodiikan matemaattisesta sofistikoituneisuudesta, mikä edesauttoi uusliberalismin voittokulkua. Mutta jälleen keran Fukuyama muistuttaa siitä, että postmoderni tieteen kritiikki menee liian pitkälle, jos se luopuu kokonaan teoreettisesta konsistenssista, tilastollisesta analyysistä ja falsifioinnin pyrkimyksestä. Fukuyama huomauttaa, että perinteistä tiedettä nakertava postmoderni ohjelma on saattanut myötävaikuttaa siihen, miten railakkaasti nykyinen nationalistinen äärioikeisto kyseenalaistaa kaikkea tieteenharjoitusta. Postmodernistit halusivat varmaankin omalla kritiikillään vahvistaa aiemmin hiljaisten ja sivuutettujen ihmisryhmien asemaa tieteellisen tutkimuksen kentällä, mutta sama pyrkimys voi edesauttaa varsin destruktiivisia pyrkimyksiä – mikä on näkynyt Covid-19-epidemian aikana laajana rajoitustoimien ja rokotusten vainoharhaisena vastustamisena.

Fukuyama ajattelee, että yhteiskunnan koossa pitävät voimat edellyttävät kuitenkin jonkinlaista yhteistä säätelyä ja moraalikoodia, joita ei voi perustella vain uusliberaalien täydellisellä taloudellisella toimintavapaudella tai jokaisen

² Fukuyama mainitsee erityisesti ranskalaisen yhteiskuntatieteen postmodernit gurut Foucault'n ja Derridan. Tämä saattaa heijastella hänen nuoruutensa kokemuksia heidän turhautuneena oppilaanaan Pariisissa.

ihmisen täydellisellä vapaudella valita omat moraalikoodinsa. Rahoitusmarkkinat tarvitsevat sääntelyä, työntekijöitä on suojeltava lainsäädännöllä ja työehtosopimusten vähimmäisehdoilla, eikä ole oikein ajatella, että kaikki kansalaisten taloudelliset oikeudet ovat vain kuluttajan hyötyä maksimoivia oikeuksia. Mutta yhteiskunta tarvitsee myös moraalin, rehellisyyden, ahkeruuden, vastuun kantamisen ja hyvän käytöksen moraalikoodeja, eikä yksilön autonomia voi olla niin täydellistä, että eletään muiden kustannuksella tai laajasti hyväksytyjä käyttäytymisnormeja rikkoen.

Entä Suomi?

Fukuyama piirtää hienosti rikkaan maailman aatteellisen ja poliittisen heikkouden taudinkuvaa. Poliittisen maailmankuvan muutokset ovat nykyään globaaleja ilmiöitä, joten samanlaiset vääryyden kokemukset leimaavat kaikkia maita, maan tilanteesta riippumatta. Silti on hyvä muistaa, että paljon paheksuttu uusliberalismi ei Suomessa ole tainnut saada kovin merkittävää jalansijaa. Meillä on poikkeuksellisen pienet tuloerot, tietääkseni maailman tiukin työehtosopimusten yleissitovuus ja muita EU-maita suurempi julkisen yritysomistuksen osuus. Enkä oikein myöskään näe vakavaa kehitystä, jossa tieteellinen tiedonhankinta ja analyysipohjainen poliittinen päätöksenteko olisi hukkumassa huuhaatieteeseen ja itseilmaisun politiikkaan. Yhdysvaltain yliopistokampuksilta kantautuu meitä enemmän uutisia siitä, miten epäsuosittuja luennoitsijoita halutaan kokonaan sulkea yhteisön ulkopuolelle ja estää puhumasta.

Mutta ehkäpä jossain mitassa samat ilmiöt näkyvät meilläkin. *Metoo*-liike on johtanut joissakin tapauksissa työpaikan menetyksiin ilman oikeusprosessia. Somekeskustelussa kuulee joskus, että vain työttömät itse (eivätkä tutkijaeconomistit) voivat legitimiesti analysoida työttömyysilmiötä, ja että etuoikeutetut ei-rodullistetut ryhmät eivät edes voi ymmärtää yhteiskunnan eriarvoisuuksia. Tämä on tiedevastaista. Tai suuren puolueen poliitikko saattaa kertoa, että mielipiteesi on oikea vain koska se on sinun mielipiteesi. Näiden ilmiöiden kytkös Michel Foucault'n ja Herbert Marcusen tiedekriittisiin teorioihin voi olla suurempi kuin yhteiskuntatieteiden seminaarihuoneissa on aikanaan tultu ajatelleeksi.

Ekonomistinäkökulmasta voi nähdä Fukuyaman hengessä ongelmallisena myös sen, että henkilökohtaisen autonomian pyrkimys ilmenee erityisesti opiskelijaliikkeen parissa toiveena riittävstä "perustulosta", joka vapauttaisi yksilön oman toimeentulon vastuusta. Tämä toive on ainakin Amnesty Internationalin kannanotoissa jo muotoiltu suorastaan ihmisoikeuskysymykseksi. Kuitenkin laajojen hyvinvointipalvelujen pohjoismainen yhteiskuntamalli on rahoitettavissa vain riittävällä työllisyysasteella, joka ei todennäköisesti ole yhdistettävissä korkeatasoiseen sosiaaliturvaan ilman jonkinlaista tukien ehdollisuutta ja hallinnollista patistusta työntekoon. En pidä keskustelun näitä sävyjä kovin merkittävänä uhkana Suomen tulevaisuudelle, mutta ne soahtavat kyllä siihen kokonaiskuvaan, jota Fukuyama meille taitavasti piirtää. □

Kirjallisuus

- Fukuyama, F. (1992), *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York, NY, (Suom. Heikki Eskelinen, *Historian loppu ja viimeinen ihminen*, WSOY 1992).
- Fukuyama, F. (2011), *Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, Farrar, Straus & Giroux, New York, NY.
- Fukuyama, F. (2014), *Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*, Farrar, Straus & Giroux, New York, NY.
- Fukuyama, F. (2018), *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus & Giroux, New York, NY.
- Vartiainen, J. (2019), ”Fukuyama ja nationalismin väärät maalitaulut”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 115: 205–208.